არჩილ ჩაჩხიანი

თადარიგის პოლკოვნიკი, დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის თავდაცვის ანალიზის მიმართულების პროფესორი

რუსული იდეოლოგიის ინტერვენციული პროექტები ამიერკავკასიაში – ბაქოს ბოლშევიკური კომუნა და ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურა

1917 წლის თებერვლის რევოლუცია უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო რუსეთის ისტორიაში: მონარქია დაემხო, ხოლო რუსეთის მე-4 სახელმწიფო დუმის ამიერკავკასიიდან წარდგენილი დეპუტატების ინიციტივით და დროებითი მთავრობის დადგენილებით 9 მარტს შეიქმნა ამიერკავკასიის მთავრობა – ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი. ადგილებზე უამრავი რევოლუციური, პოლიტიკური, იდეოლოგიური, ეროვნული, საზოგადოებრივი თუ პროფესიული მიმართულებისა და კონფიგურაციის მქონე ორგანიზაციები, საბჭოები, კავშირები და კომიტეტები აღმოცენდა, მათ შორის მემარცხენე რადიკალური მიმართულების ბოლშევიკური ორგანიზაციები.

კავკასიის ფრონტზე, ისევე როგორც I მსოფლიო ომის დროს რუსეთის სხვა ფრონტებზე, ბოლშევიკური იდეოლოგიის გავრცელებამ უაღრესად უარყოფითად იმოქმედა ჯარების საბრძოლო და მორალურ მდგომარეობაზე. დაიწყო უმართავი პროცესები: ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების შექმნა, გაუთავებელი მიტინგები, ბოლშევიკური აგიტაცია, ოფიცრებსა და ჯარისკაცებს შორის საწესდებო ურთიერთობების მოშლა, მასობრივი დაუმორჩილებლობა, დეზერტირობა, ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯა და სისხლიანი ანგარიშსწორებები. ასობით

და ათასობით ჯარისკაცმა მასობრივად დაიწყო ფრონტების მიტოვება და რუსეთში დაბრუნება რევოლუციის მონაპოვრების დაცვის საბაბით [1, 105].

საერთო უბედურებისა და ქვეყანაში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური კოლაფსის ფონზე ბოლშევიკებმა კაცობრიობის ისტორიაში ალბათ ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ოდიოზური ლოზუნგი წამოაყენეს: „გადავაქციოთ მსოფლიო ომი სამოქალაქო ომად!" „კლასთა ბრძოლისა" და „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის" თეორიებით შეიარაღებული რუსეთის ბოლშევიკური მთავრობისა და მისი მეთაურის – ვლადიმერ ლენინის მოწოდებებმა 1917 წლის ბოლოდან კიდევ უფრო დააჩქარა I მსოფლიო ომის თეატრებზე მოქმედი რუსული სამხედრო შენაერთებისა და ნაწილების ფრონტებიდან მასიურად მოხსნა და მათი პირადი შემადგენლობის რევოლუციურ რელსებზე გადაყვანა. ისტორიული რეალობა კი მარტივი იყო, გაცილებით მარტივი. ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ რუსეთის ცენტრალურ ხელისუფლებაში ბოლშევიკების მოსვლიდან სულ მცირე ხანში, ლენინმა და მისმა თანამოაზრეებმა მოკლევადიანი დემოკრატიული პრელუდია დაასრულეს. ისინი აქტიურ სამხედრო მოქმედებებზე გადავიდნენ და ყოფილი იმპერიის ტერიტორიაზე შეიარაღებული გზით დაიწყეს იდეოლოგიური ექსპანსიისა და პროლეტარული ნეოკოლონიალიზმის ხანგრძლივი და სისხლიანი პროცესი.

ხელისუფლებაში ლენინისა და ბოლშევიკების მოსვლა ძირითადად მათმა სოციალური ხასიათის ლოზუნგმა – „მიწა გლეხებს, ფაბრიკა-ქარხნები მუშებს!" და „ერთა თვითგამორკვევის" დემოკრატიული პრინციპების დეკლარაციებმა განაპირობეს. მაგრამ ლენინური მოკლევადიანი „დემოკრატია" კარგად დადგმულ ფარსსა და I მსოფლიო ომით გადაღლილი სამყაროს ემოციებზე გათვლილ პოლიტიკურ ხრიკს წარმოადგენდა. ეს ლიბერალური და მეტად დემოკრატიული ლოზუნგები მხოლოდ და მხოლოდ დეკლარაციული ხასიათისა იყო და რეალურად „პროლეტარული რევოლუციის" იდეაზე დაფუძნებულ ბოლშევიკური ნეოკოლონიალიზმის წინაპირობას წარმოადგენდა [2, 390-391].

ძირითადი ნაწილი

ამიერკავკასიაში დაწყებული უმართავი პროცესები, ისევე როგორც რუსეთის იმპერიის სხვა განაპირა მხარეებში, ეროვნებათაშორისი დაძაბულობისა და დაპირისპირებების ფონზე მიმდინარეობდა. ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ კი ამ პროცესებმა სისხლიანი და შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. პირველ ასეთ კონფლიქტს 1917-1918 წლების ზამთარში კავკასიის ფრონტის ლიკვიდაციის შემდეგ აზერბაიჯანის სამხრეთ რეგიონში, მუღანში ჰქონდა ადგილი, სადაც ერთმანეთს ერთის მხრივ მე-19 საუკუნეში იქ ჩასახლებული რუსი მოსახლეობა და კავკასიის ირანის ფრონტიდან დაბრუნებული რუსი ჯარისკაცები, ხოლო მეორეს მხრივ – ადგილობრივი აზერბაიჯანული მოსახლეობა დაუპირისპირდა. დაიწყო სისხლიანი შეტაკებები, რასაც თან ახლდა მასობრივი დანაშაულობების ჩადენა და ეთნიკური წმენდა ორივე მხრიდან [3, 48]. ამავე პერიოდში ჰქონდა ადგილი შამქორის მოვლენებს, სადაც ადგილობრივი თათრები (ასე უწოდებდნენ მაშინ აზერბაიჯანელებს) ამჯერად კავკასიის ოსმალეთის ფრონტიდან მომავალ რუსულ სამხედრო ეშელონებს ესხმოდნენ თავს. ამ თავდასხმების შედეგად თათრებმა ალაფის სახით დიდი რაოდენობით იარაღი, აღჭურვილობა და საბრძოლო მასალა მოიპოვეს. პასუხად კი რუსებმა რამდენიმე აზერბაიჯანული სოფელი გაანადგურეს.

კიდევ უფრო დაძაბული მდგომარეობა იყო ამიერკავკასიის მუშათა მოძრაობის მექაში – ბაქოში. საქმე იმაშია, რომ 1918 წლის იანვრიდან სარკინიგზო შეტყობინება ბაქო-თბილისი გაწყდა, რადგან რკინიგზის განჯა-შამქორის უბანი თურქთა და თათართა რაზმების კონტროლქვეშ გადავიდა. ეს რაზმები ერთის მხრივ კავკასიის ფრონტიდან ბაქოსკენ წამოსული რუსული ეშელონების განიარაღებით იყვნენ დაკავებულნი, ხოლო მეორეს მხრივ – ბაქოდან წამოსულ ეშელონებს ჩხრეკდნენ. ამის გამო თავად ბაქოსა და მის შემოგარენში I მსოფლიო ომის დასავლეთის ფრონტიდან სამშობლოსაკენ დაძრული ათასობით სომეხი ეროვნების ჯარისკაცი და ოფიცერი დაგროვდა. რუსეთიდან რკინიგზის მაგისტრალით

ამიერკავკასიაში მოხვედრა მხოლოდ ბაქოს გზით შეიძლებოდა, რადგან იმ დროისათვის საქართველოს შავიზღვისპირეთის აფხაზეთის უბანზე გამავალი რკინიგზის მშენებლობა ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული. ბაქოში თავმოყრილი ეს არაკონტროლირებადი შეიარაღებული მასა – სომეხი ეროვნების სამხედრო მოსამსახურეები უსაქმოდ დახეტიალობდნენ ქალაქში და დიდ საფრთხეს უქმნიდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას და მთლიანად ქალაქს. მოსალოდნელი იყო, რომ ეს ფეთქებადი დაჯგუფება ადვილად შეიძლება მოხვედრილიყო რუსული ბოლშევიკური და სომხური ნაციონალისტური იდეოლოგიის გავლენის ქვეშ. ასეც მოხდა. დაშნაკებმა არ დააყოვნეს და მსწრაფლ გადავიდნენ მოქმედებაზე. სომეხთა ეროვნული საბჭოსა და დაშნაკი ლიდერების ძალისხმევით დაიწყო ამ შეიარაღებული მასისგან სამხედრო შენაერთის შექმნა. ამ საქმის ორგანიზებას პირველ მსოფლიო ომში ერთ-ერთი დაშნაკური საბრძოლო რაზმის ცნობილი მეთაური, ამაზასპ სრვანცტიანი ჩაუდგა სათავეში. თავიდან განსაზღვრული იყო ერთი რაზმის შექმნა 1200 კაცის ოდენობით, თუმცა მსურველები მეტნი აღმოჩნდნენ და საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ერთი 3000 კაციანი ბრიგადა. ბრიგადის კომისრად შემდგომში ცნობილი საბჭოთა პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე, ბოლშევიკი ანასტას მიქოიანი დაინიშნა. გარდა ამისა, სომეხთა ეროვნულმა საბჭომ აღადგინა მე-2 სათადარიგო პოლკი, რომელსც ყოფილი რუსული 279-ე დივიზიის დარჩენილი ქონებაც გადაეცა [4, 266-267].

და აქ ვაწყდებით ერთობ საინტერესო და ერთი შეხედვით არაორდინარულ საკითხს, რაც 1918 წელს დაშნაკთა და ბოლშევიკთა ურთიერთდამოკიდებულებას ეხება. ურთიერთდამოკიდებულებას, რომელიც ამ ორ იდეოლოგიას შორის ახლო კონტაქტების დამყარებასა და მათ შორის სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შეკვრაში გამოიხატა. ეს საიდუმლო კონტაქტები ბოლშევიკებსა და დაშნაკებს შორის ერთ-ერთი იმ საინტერესო ისტორიულ ფენომენთაგანია, რომელიც ყოველთვის გასაიდუმლოებული და ტაბუდადებული თემა იყო ჯერ საბჭოთა, ხოლო შემდეგ, რუსულ და სომხურ

ისტორიოგრაფიაში. თითქოს დაუჯერებელია, მაგრამ ფაქტია, რომ ბაქოს ბოლშევიკური დიქტატურის პერიოდში ბოლშევიკთა და დაშნაკთა ასეთი არაბუნებრივი სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი არსებობდა. ბოლშევიკები ხომ ყოველთვის მათთან დაპირისპირებულ ძალად, პირსისხლიან ჯალათებად და იდეოლოგიურ მტრებად სახავდნენ დაშნაკებს. არადა, კარგად შენიღბულ-შელამაზებული ამ სისხლიანი ალიანსის ნამდვილი სახე და ისტორიული რეალობა სულ სხვა იყო.

„ბოლშევიკებისა და დაშნაკების ეს არააფიშირებული და არსებითად „იატაკქვეშა" კავშირი მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანდა არაბუნებრივი. თითქოს ინტერნაციონალისტი ბოლშევიკები „მსოფლიო რევოლუციისათვის" იბრძვიან, დაშნაკები კი, პირიქით, ულტრანაციონალისტები არიან და „დიადი არმენიის" შექმნისათვის იღწვიან. მაგრამ საბოლოო ჯამში ეს იდეოლოგიური განსხვავება არც ისეთი დიდი დაბრკოლება აღმოჩნდა მათი გაერთიანებისთვის, მით უმეტეს, რომ ორივე შემთხვევაში მათი საბოლოო მიზნები ქიმერული აღმოჩნდა (მართლაც, მითი „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისა და კომუნიზმის" შესახებ ისეთივე უსაფუძვლო აღმოჩნდა, როგორც მითი „დიადი არმენიის" შესახებ). ამ ეტაპზე კი ბოლშევიკებსა და დაშნაკებს ერთი მიზანი ამოძრავებდათ – ჩამოეშორებინათ ხელისუფლებისაგან აზერბაიჯანელები, პირველ რიგში კი „მუსავატი". აახლოებდათ მათ აგრეთვე სრული უპრინციპობა, ტოტალური ტერორის პრაქტიკა, დემოკრატიის ნებისმიერი ფორმებისადმი შეუთავსებლობა, ყველა საკითხის ძალოვანი მეთოდებით გადაჭრის გამოცდილება. დაშნაკებსა და ბოლშევიკებს ასევე აერთიანებდათ რევოლუციური ფრაზეოლოგიისადმი ერთნაირი მიდრეკილებები, დემაგოგიური ლოზუნგები, პოპულისტური ჟესტები, ხმამაღალი მოწოდებები სოციალიზმის იდეების ერთგულებისადმი. ამავე დროს, ამ კავშირით ორივე მხარე დიდ სარგებელს ნახულობდა: დაშნაკები რუსეთის ბოლშევიკებისა და ესერების მხარდაჭერას მოიპოვებდნენ, რომლებიც უკვე მაშინ წარმოადგენდნენ სერიოზულ ძალას. ბოლშევიკები კი იძენდნენ დაშნაკთა მზა

სამხედრო ორგანიზაციას – დამრტყმელ ძალას, რომელსაც შეეძლო გადამწყვეტი როლი ეთამაშა ამიერკავკასიაში შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობის გამო“ [5, 27-28].

სწორედ დაშნაკურ-ბოლშევიკური ურთიერთთანამშრომლობის შედეგი იყო ის, რომ ამიერკავკასიის ბოლშევიკთა ერთ-ერთი ლიდერი სტეფანე შაუმიანი ბაქოსა და აზერბაიჯანის გასაბჭოების ავანგარდში აღმოჩნდა ჩართული. თბილისიდან ბაქოში ფარულად გადავიდა აგრეთვე კავკასიის ფრონტის გაბოლშევიკებულ ჯარისკაცთა ხელმძღვანელი, ფრონტის სამხედრო-რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე, გრიგორი ყორღანოვი. რუსეთის ყოფილი იმპერიის ერთ-ერთმა ყველაზე უფრო მსხვილმა პროლეტარულმა ქალაქმა ეს ხელისუფლება შედარებით ადვილად და უმტკივნეულოდ მიიღო. ქალაქის პროლეტარიატში რუსები და სომხები სჭარბობდნენ. ქალაქის საბჭოც რუსულ-სომხური იყო. 12 (25) დეკემბერს ჩატარებული არჩევნების შედეგად მასში შევიდა 48 ბოლშევიკი, 85 ესერი (ძირითადად მემარცხენეები, რომლებიც ბლოკში იყვნენ გაერთიანებული ბოლშევიკებთან), 36 დაშნაკი, 18 მუსავატი და 13 მენშევიკი. ბოლშევიკებსა და მემარცხენე ესერებს შორის უმეტესობა სომხები იყვნენ. საბჭოს თავმჯდომარედ კი ძველი ბოლშევიკი სტეფანე შაუმიანი იქნა არჩეული, რომელიც 16 დეკემბერს ლენინის მიერ ამიერკავკასიის საქმეთა განსაკუთრებულ კომისრად დაინიშნა [6]. ფინანსური სიძნელეების მიუხედავად კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებისათვის ამიერკავკასიას 500 000 მანეთი გამოეყო, რომელიც კავკასიის საქმეთა საგანგებო კომისრის განკარგულებაში გადავიდა. 1918 წლის 22 იანვარს სტეფანე შაუმიანი კავკასიის საქმეთა საგანგებო კომისრის მოვალეობის შესრულებას შეუდგა [7, 412].

„ბაქოს კომუნის“ სტრატეგიულ მიზანს განჯაში დაფუძნებული აზერბაიჯანის კანონიერი ხელისუფლების დამხობა წარმოადგენდა. მოგვიანებით ამ ამბების შესახებ შაუმიანი წერდა: „ჩვენ ვისარგებლეთ შემთხვევით და მთელ ფრონტზე შევუტიეთ. ადგილობრივი საბჭოსა და თბილისიდან და სარიყამიშიდან აქ გადმობარგებული

კავკასიის არმიის რევოლუციური კომიტეტის წყალობით ჩვენ უკვე გვყავდა შეიარაღებული ძალები – დაახლოებით 6 ათასი კაცი. დაშნაკებსაც 3-4 ათასიანი ნაციონალური ძალები ჰყავდათ, რომლებიც ჩვენს განკარგულებაში იმყოფებოდნენ. რა თქმა უნდა, ამ უკანასკნელთა მონაწილეობამ სამოქალაქო ომს გარკვეულად ნაციონალური ჟლეტის ხასიათი მისცა, მაგრამ ამის თავიდან აცილება შეუძლებელი იყო. ჩვენ შეგნებულად წავედით ამაზე" [8, 63-64]. აზერბაიჯანელთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა მოხდა აგრეთვე შემახაში, ყუბასა და სხვა დასახლებულ პუნქტებში, ყველგან, სადაც კი ბაქოს საბჭომ „საბჭოთა ხელისუფლების დასამყარებლად" თავისი შეიარაღებული რაზმები გააგზავნა. ბოლშევიკმა ლიდერებმა კარგად იცოდნენ, რომ „პროლეტარული რევოლუციის" არსში მშრომელებს ყველაზე ქმედითად სწორედ წითელარმიელთა ხიშტები გაარკვევდნენ. წითელი ბატალიონები, – ვკითხულობთ მე-3 ბრიგადის მეთაურის ამაზასპისა და ბრიგადის კომისრის, ანასტას მიქოიანის 16 ივნისით დათარიღებულ მოხსენებით ბარათში „ბრძოლებით შევიდნენ ყარამარიანის რაიონში, სადაც 2000 კაციანი მოწინააღმდეგის კოლონა აზერბაიჯანელების, ქართველებისა და დაღესტნელებისაგან შედგებოდა. შვიდსაათიანი ბრძოლის შემდეგ მოწინააღმდეგემ გაქცევით უშველა თავს" [9].

14 აპრილიდან ბაქოში ფორმირებული სომხური არმია ბოლშევიკთა დაქვემდებარებაში გადავიდა. ამ დროისათვის მისი რიცხოვნობა უკვე 12 ათასს შეადგენდა 50 ქვემეხით. აკადემიკოს არმაის მნაცაკანიანის ცნობით, 1918 წლის თებერვალ-მარტში, ბაქოში გაშლილი დაშნაკურ-ბოლშევიკური არმიის პირადი შემადგენლობის რიცხოვნობა 13 ათასს შეადგენდა [10, 6], ხოლო მაისის ბოლოს ამ რიცხვმა 20 ათასს მიაღწია [11]. პირადი შემადგენლობის 80%-ს სომხები შეადგენდნენ [12]. შემდგომში ბატალიონების რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა. უკვე 25 აპრილისათვის ხელისუფლება ბაქოში სრულად გადავიდა ბოლშევიკების ხელში, რასაც ბაქოსა და ბაქოს გუბერნიის ნაწილში საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადება მოჰყვა შედეგად. ასე შეიქმნა ბაქოში საბჭოური ტიპის მმართვე-

ლობა, რომელსაც 1871 წლის პარიზის კომუნის ანალოგიით „ბაქოს კომუნა“ ეწოდა. ამავე დღეს შეიქმნა ბაქოს მშრომელთა საბჭო სტეფანე შაუმიანის თავმჯდომარეობით, ყველა სხვა პარტია და ეროვნული საბჭო კი მიმდინარე საქმეებს ჩამოშორდა. ასეთ ვითარებაში ერთადერთი წარმომადგენლობითი ორგანო, რომელიც ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც ბაქოს სომეხთა თემში, ასევე სამხედრო შენაერთებში, სომეხთა ეროვნული საბჭო იყო [13]. ამ მომენტიდან დაწყებული, ბაქოს ბოლშევიკურ კომუნას დაქვემდებარებულ სომხურ-რუსულ დაშნაკურ-ბოლშევიკურ სამხედრო შენაერთს „კავკასიის წითელის არმია“ ეწოდა [14], რომლის სარდლადაც სამხედრო-საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარი გრიგორი ყორღანოვი დაინიშნა. 19 ივლისს ცარიცინიდან ბაქოში ჩავიდა გრიგორი პეტროვის კარგად შეიარაღებული წითელგვარდიული საბრძოლო რაზმი, რომელიც შედგებოდა კავალერიის ესკადრონისგან, მეზღვაურთა ასეულისგან, ცხენოსანი სადაზვერვის ჯგუფისგან და ექვსქვემეხიანი ერთი საარტილერიო ბატარეისგან [15, 120-121].

1918 წლის ზაფხულის მიწურულს რუს ბოლშევიკთათვის საერთო სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობა საგრძნობლად გაუარესდა. სამხრეთ რუსეთში მოქმედმა გენერალ ალექსეევის თეთრგვარდიულმა ე.წ. „მოხალისეთა არმიამ“ წითელი არმიის შენაერთების წინააღმდეგ წარმატებული სამხედრო მოქმედებები დაიწყო. ბოლშევიკებს ბაქოსა და ამიერკავკასიისათვის დროებით აღარ ეცალათ და მათი პოზიციებიც აქ ძალიან შესუსტდა. ამავე დროს, ოსმალთა კავკასიის მე-3 (მე-9) არმიის მე-15 საარმიო კორპუსის შენაერთები შეტევით მოქმედებებს იწყებენ აღმოსავლეთის მიმართულებაზე. მალე ისინი განჯაში შედიან. აქ არმიას უერთდებიან ადგილობრივი შეიარაღებულ თათართა რაზმები და იგი „კავკასიის ისლამის არმიად“ ტრანსფორმირდება. იმდროინდელი ქართული პრესა იტყობინებოდა „ოსმალთა ჯარების შტაბის უფროსის, ნაზიმ ფაშას და მისი ამალის ჩასვლის ამბავს განჯაში, სადაც იგი დიდი სიხარულითა და ზარ-ზეიმით მიიღეს“ [16]. მალე ამ არმიას ოსმალო გენერალი ნური ფაშა უდგება სათავეში და იწყება წარმატებული საბრძოლო სვლა ბაქოსაკენ.

სამხედრო-პოლიტიკური კონიუნქტურის შეცვლასა და საბ-ჭოთა რუსეთის პოზიციების შესუსტებასთან ერთად დაშნაკები მყისიერად იცვლიან პოზიციას და ახალი მოკავშირეების ძებნას იწყებენ. ასეთ ძალად ბრიტანელები მოიაზრებოდნენ. საქმე იმაშია, რომ რუსული საექსპედიციო კორპუსის მიერ ირანის დატოვებას-თან ერთად ამ ტერიტორიებზე მესოპოტამიის ფრონტის ბრიტა-ნული შენაერთები იწყებენ შემოსვლას და სულ მცირე დროში ახ-დენენ ქვეყნის მნიშვნელოვანი ნაწილის ოკუპაციას. ბრიტანელთა საბოლოო ინტერესების ვექტორი ამიერკავკასიაში ბაქოსა და ბა-თუმისკენ იყო მიმართული. ბაქოს რუსთა ეროვნული საბჭოს ერთ-ერთი წევრი, თეთრგვარდიელი ბ. ბაიკოვი თავის მოგონებებში, რომელიც ბერლინში გამომავალ „რუსული რევოლუციის არქივის" ფურცლებზე გამოაქვეყნა, წერდა: „სომეხთა ეროვნული საბჭოს ერთ-ერთი წევრი, სათანადო რწმუნებებით აღჭურვილი ს. ა. გა-ზაროვი, ენზელიში იქნა მივლინებული გენერალ დანსთერვილთან (Lionel Charles Dunsterville), ინგლისის ჯარების სარდალთან სპარ-სეთში, მოლაპარაკებების წარმოებისა და ბაქოში მოწვევისათვის, ქალაქის დასაცავად" [17, 129].

დაშნაკთა მორიგი მეტამორფოზა დაფარული არ ყოფილა და ის-იც ფაქტია, რომ ბრიტანულ-დაშნაკური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის შეკვრის შესაძლობლობას ბაქოელ ბოლშევიკთა ლიდე-რები დიდი აღშფოთებით შეხვდნენ.

ალიოშა ჯაფარიძე: „გეუბნებით მე თქვენ, რომ ნუ უძახით ინ-გლისელებს, რადგან ამით საბჭოთა ხელისუფლებას დაღუპავთ, რუსეთისგან მოწყვეტთ ბაქოს და გამოუსწორებელ შეცდომას და-უშვებთ" [18, 282].

სტეფანე შაუმიანი: „ინგლისელების მოწვევას მე რევოლუცი-ური რუსეთის ღალატად ვთვლი" [18, 286].

ავეტის ნურიჯანიანი: „ჩვენ მოვკვდებით, მაგრამ არ დავუთ-მობთ ბაქოს იმპერიალისტებს. ბაქო ან რევოლუციური რუსეთისა იქნება, ან – არავისი" [18, 271].

აი ასეთი ჰეროიკული ჰიპერბოლებით იყო გაჟღენთილი ბაქო-

ელ ბოლშევიკთა ეს თავყრილობა. ისტორიის კრიტიკული მოვლენების განხილვისას არც ჰეროიზმი გვიკვირს და არც პათეტიკა. ისიც კარგად გვესმის, რომ ამა თუ იმ ეპოქის აღწერისას მკვლევარი მის მაჯისცემას უნდა გრძნობდეს – ეპოქას გმირები სჭირდება და ეს საყოველთაოდ ცნობილი ამბავია. თუმცა, გვეჩვენება, რომ ბაქოს ბოლშევიკებთან მიმართებაში ყალბი ნოტებით შეზავებულ ჰეროიკასთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე ნამდვილ განცდებთან. ბაქოს კუთვნილებასთან მიმართებაში კი მხოლოდ ერთ რიტორიკულ კითხვას დავსვამდით – რატომ უნდა ყოფილიყო ბაქო მაინცდამაინც „რევოლუციური რუსეთის“ და არა უბრალოდ ბაქოელების?.. მთავარი ამ პოლემიკაში ის არის, რომ ზემოთ მოყვანილ ამონარიდში რაოდენ ვაჟკაცურადაც უნდა ჟღერდეს ბაქოელი „კომისრების“ ეს ლოზუნგები, იმდენადვე დემაგოგიური შინაარსისა არიან – „რევოლუციური რუსეთის ღალატი“, „ჩვენ არ დავთმობთ“, „ჩვენ მოვკვდებით“ და ა. შ. მაგრამ მაინცდამაინც არც არავის შეუწუხებია თავი „რევოლუციისა“ და „რუსეთის“ გულისთვის და მით უმეტეს, არც არავის მოუკლავს მისთვის თავი. ბაქოს ბოლშევიკმა „კომისრებმა“ პირველი შესაძლებლობისთანავე მარდად მოკურცხლეს ბაქოდან და მათი მომხრე ქალაქის მოსახლეობა ბედის ანაბარა მიატოვეს. ამავე დროს კი ბაქოს „27-ე კომისარმა“ – ამხანაგმა ანასტას მიქოიანმა რაღაც ჯადოსნური მანქანებით მოახერხა თავის დახსნა... და ბაქოს 26 კომისრის შემდგომი ბედი ყველასათვის ცნობილია.

გაკოტრებული ბაქოს ბოლშევიკური კომუნა კი ისევ რუსებისა და დაშნაკების ხელით დაემხო. 1918 წლის 31 ივლისს, ამჯერად უკვე ესერებთან ალიანსში, ბაქოში კასპიის სამხედრო ფლოტის ცენტრალური კომიტეტის ხელისუფლება, ანუ ე. წ. „ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურა“ დამყარდა. ამხანაგ შაუმიანის თავკაცობით ბაქოს ბოლშევიკური კომუნის გემით ასტრახანისაკენ გაქცეული და თითქმის უკვე სამშვიდობოს გასული ხელმძღვანელები კი უკან, ბაქოში მოაბრუნეს და დააპატიმრეს. მათ ბრალად წაუყენეს „ხალხის ფულის ხარჯვის შესახებ ანგარიშის ჩაბარების გარეშე გაქცე-

ვის მცდელობა, სამხედრო ქონების გატანა და ღალატი". 1 სექტემბერს დაკავებული ბოლშევიკების საქმე სამხედრო საგამოძიებო კომისიას გადაეცა [19, 219-220].

ბაქოს კომუნის მსგავსად ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურის ფუნქციონირებაც არ გამოდგა მარტივი საქმე: დიქტატურის ხელმძღვანელ პირთა ჭრელი იდეოლოგიური შემადგენლობა კონსენსუსის მიღწევასა და საერთო გადაწყვეტილებების მიღებას ართულებდა. ყველაფერთან ერთად ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურას სამხედრო თვალსაზრისითაც არ წყალობდა ბედი – „კავკასიის ისლამის არმია" უკვე ქალაქის მისადგომებთან იდგა. 13 სექტემბერს ბრიტანელები ტოვებენ ქალაქს, მეორე დღეს მათ კვალს ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურის მთავრობაც მიჰყვა. ქალაქის დაცემამდე ერთი დღით ადრე კომუნის დაპატიმრებულ წევრებსაც ათავისუფლებენ და ბოლო ერთი თვის განმავლობაში ისინი გემით უკვე მეორედ ტოვებენ ბაქოს. 15 სექტემბრის გამთენიისას ისინი დაშნაკებთან ერთად გემით კრასნოვოდსკისკენ იღებენ გეზს, სადაც მათ აშხაბადის იმიერკასპიისპირეთის დროებითი მთავრობის გადაწყვეტილებით აპატიმრებენ და ხვრეტენ 1918 წლის 20 სექტემბერს.

ათწლეულების განმავლობაში საბჭოთა და რუსული ისტორიოგრაფია ბაქოს 26 კომისრის დახვრეტის გადაწყვეტილების მიღებას ბრიტანეთის ინდოეთის არმიის ოფიცერს, თურქესტანში ბრიტანული სამხედრო მისიის ხელმძღვანელს, გენერალ-მაიორ სერ უილფრიდ მოლისონს (Sir Wilfrid Malleson) აბრალებდა, რაც რა თქმა უნდა, მტკნარი სიცრუეა. საქმე იმაშია, რომ იმ დროისათვის ბრიტანელები კრასნოვოდსკში საერთოდ არ იმყოფებოდნენ. საბჭოელებისათვის სიმართლე კი ჯერ კიდევ 1922 წლიდან იყო ცნობილი, მაშინ, როდესაც რუსეთის უმაღლესი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოს – ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის სპეციალურმა კომისიამ მათ მიერ მოძიებული ამ ამბებთან დაკავშირებული მასალები გამოაქვეყნა. მიუხედავად ამისა, იდეოლოგიური და პოლიტიკური მოსაზრებებიდან გამომ-

დინარე, რუსული ისტორიოგრაფია ჯიუტად ადგა ბოლშევიკური პარტიის ხაზს „ინგლისელი იმპერიალისტების“ მიერ ბაქოს 26 კომისრი დახვრეტის შესახებ. გასაგებია, რომ საქმის ამ რაკურსში წარმოდგენა ბოლშევიკი იდეოლოგებისათვის მეტად მომგებიანი იყო. ამ საკითხთან დაკავშირებული ერთობ საინტერესოა ერთი პასაჟის წარმოდგენაც, რომელიც ფრანგი ისტორიკოსისა და ჟურნალისტის, ანრი ბარბის წიგნში – „ბოლშევიზმის უკიდურესობანი და სომხური ეპოპეა“ („Les Extravagances bolcheviques et l'épopée arménienne“) არის გადმოცემული. ავტორი წერს: „ბოლშევიკთა ძირითადი ხელმძღვანელები – შაუმიანი, ფიოლეტოვი და ჯაფარიძე დააპატიმრეს. შაუმიანის ბარგში კი 80 მილიონი რუბლი იპოვეს ოქროთი“... [20] – საინტერესოა, მკვლელების – ამაზასპისა და ლალაევის ბანდების მიერ ყუბასა და დივიჩში ნაძარცვი ოქროს გატანა ხომ არ სურდა შაუმიანს? [21, 109] – ამ ამბავთან დაკავშირებით რიტორიკულ კითხვას სვამს მეორე ავტორი.

ჯერ კიდევ ბაქოს კომუნის დამხობამდე, საკუთარი პოზიციების გასაძლიერებლად, სომეხმა დაშნაკებმა დიდი მეცადინეობის შედეგად იმასაც კი მიაღწიეს, რომ I მსოფლიო ომის დროიდან სპარსეთში დარჩენილი უკანასკნელი რუსული სამხედრო მაღალორგანიზებული კაზაკთა საკავალერიო ნაწილი შემოიყვანეს ენზელიდან ბაქოში, პოლკოვნიკ ლაზარ ბიჩერახოვის მეთაურობით. ამჯერად დაშნაკებმა ბრიტანელებთან ერთად ცარისტ და თეთრგვარდიელ პოლკოვნიკთანაც დაამყარეს მჭიდრო კონტაქტები. რუსულ საკავალერიო პოლკთან დაკავშირებით აუცილებლად მიგვაჩნია ორიოდე სიტყვის თქმა; მას შემდეგ, რაც სპარსეთში შეყვანილმა რუსულმა საექსპედიციო კორპუსმა რუსული მონარქიის დამხობის შემდეგ დატოვა ირანი, ერთადერთი ორგანიზებული სამხედრო ნაწილი, რომელიც იქ დარჩა, დონის კაზაკთა პოლკი იყო პოლკოვნიკ ლაზარ ბიჩერახოვის მეთაურობით. „ბიჩერახოვი ტიპიური რუსი იმპერიალისტი იყო. მისი ქვედანყოფები საშინელი რეპუტაციით სარგებლობდნენ სპარსეთში, მისი სახელიც დღევანდლამდე ახსოვთ იქ (ეს სტრიქონები 1951 წელსაა დაწერილი – ა.

ჩ.) იგი მკვეთრად ანტიბოლშევიკი იყო და მისი ყველაზე დიდი ოცნება ბაქოს საბჭოთა კომუნის დამხობა იყო, მაგრამ უფრო მეტად მას თურქები სძულდა და ამ ეტაპზე მის მთავარ მიზანსაც ბაქოს ოკუპაციაში თურქთათვის დასწრება წარმოადგენდა“ [22, 133] – გვამცნობს თვის ნაშრომში დოქტორი ფირუზ კაზიმზადე. თითქოს დაუჯერებელია, მაგრამ ფაქტია, რომ 1918 წლის ივნისის ბოლოს აზერბაიჯანში ირანიდან ლაზარ ბიჩერახოვის საკავალერიო პოლკი შემოვიდა, თავად პოლკოვნიკი ბიჩერახოვი კი ბაქოს დამცველთა ე. წ. „აქტიური ჯგუფის“ მეთაურად დაინიშნა. უფრო საინტერესო ის არის, რომ თავისი პოლკი მან უმალ წითელი არმიის ერთ-ერთ ნაწილად გამოაცხადა (?!). ჯერ კიდევ ენზელიში ყოფნის დროს მან შეტყობინება გაუგზავნა ბაქოს ბოლშევიკთა კომიტეტს, სადაც აცხადებდა, რომ „მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლებას შეეძლო რუსეთის ხსნა“. ლაზარ ბიჩერახოვის ეს მოწოდება მსწრაფლ აიტაცეს ბაქოს ბოლშევიკურმა გაზეთებმა [23, 166-167]. ზუსტად ამ დროს კი ლაზარის უმცროსი ძმა, გიორგი ბიჩერახოვი, მთიელთა ე. წ. „თერგის რესპუბლიკაში“ ანტისაბჭოთა შეიარაღებულ აჯანყებას ხელმძღვანელობდა. სინამდვილეში ლაზარ ბიჩერახოვს თავისი იდეოლოგიური ვექტორები არ გადაულაგებია და, რა თქმა უნდა, იგი ისევ დაჯერებულ ცარისტად რჩებოდა. საქმე იმაშია, რომ ბიჩერახოვის ქვედანაყოფები ქალაქის დაცვის პერიმეტრზე განლაგდნენ, მაგრამ სულ მალე, კრიტიკულ სიტუაციაში, პოლკოვნიკმა ბიჩერახოვმა საკუთარი პოლკი საბრძოლო პოზიციებიდან მოხსნა და პორტ-პეტროვსკის (დღევანდელი მახაჩყალა) გავლით ჩრდილო კავკასიაში გადაიყვანა, სადაც თავისი ძმის შენაერთს დაუკავშირდა. ამით ყველაფერი დასრულდა. დაშნაკურ-ცარისტული სამხედრო ალიანსი ძალიან მალე დასრულდა.

აი, ასეთი გამაოგნებელი, წარმოუდგენელი, მრავალფეროვანი და ერთი შეხედვით ალოგიკური იყო ის იდეოლოგიური, პოლიტიკური და სამხედრო ვნებათაღელვა, რასაც მთელი 1918 წლის განმავლობაში ჰქონდა ადგილი ამიერკავკასიის „საბჭოთა ოაზისში“.

კიდევ უფრო გამაოგნებელი იყო ბაქოში განვითარებული შემდგომი მოვლენები: ბიჩერახოვის თერგის კაზაკთა პოლკის აზერბაიჯანში შემოსვლიდან სულ მცირე ხანში უკვე „ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურის“ დაშნაკი ლიდერების დაჟინებული მოთხოვნით, ბაქოში ზღვით ირანში დისლოცირებული ბრიტანული საოკუპაციო ჯარების კონტინგენტი იწყებს შემოსვლას. და აქ ერთი კომიკური პასაჟი... ბრიტანელთა საექსპედიციო კორპუსის სპარსეთში შემოსვლის შემდეგ, მათ პორტ ენზელიში მყოფი ყველა რუსული გემი ჩაიგდეს ხელში. მათ შორის საუკეთესო –„პრეზიდენტი კრიუგერი“, ენზელიდან ბაქოში წამოსასვლელად, კორპუსის სარდალს, გენერალ დანსთერვილს და მის შტაბს ერგო წილად. წითელი ალამი, რომელიც გემის ანძას ამშვენებდა, ბრიტანელებმა ცხადია დაუშვეს, რადგან ბრიტანელებისათვის რევოლუციურ წითელ დროშაზე სწორება წარმოუდგენელი ამბავი იყო. ამ საკითხთან დაკავშირებით ბაქოში არსებული სხვადასხვა რევოლუციური კომიტეტები შეშფოთდნენ და შეკითხვა გაუგზავნეს ბრიტანელ გენერალს, შემთხვევით იგი კონტრრევოლუციონერი ხომ არ იყო (Sic). დანსთერვილი რეაქციონერია და იგი მეფის რუსეთის დროშას აღიარებს, – ამბობდნენ კომიტეტში და მისი წევრები ისევ წითელი ალმის, რევოლუციის ამ „უკვდავი სიმბოლოს“ აღმართვას ითხოვდნენ გემებზე. დღეს შეიძლება კომიკურადაც ჟღერდეს, მაგრამ იმ დროს სიმბოლოებთან დაკავშირებული ეს კონფლიქტი მხარეებს შორის საკმაოდ დაიძაბა. დიდი ფიქრის შემდეგ გამოსავალი, და ძალიან „ორიგინალური“, მაინც იქნა მოძიებული. გენერალ დანსთერვილს რევოლუციურმა კომიტეტებმა ნება დართეს გემებზე სამფეროვანი რუსული დროშა აღემართა, ოღონდ გადაბრუნებული სახით. მათი აზრით, პრობლემის ასეთი გადაწყვეტა საუკეთესო ვარიანტს წარმოადგენდა, მაგრამ გაუნათლებელმა რევოლუციონერებმა არ იცოდნენ, რომ გადაბრუნებული რუსული დროშა სერბეთის სახელმწიფო დროშას წარმოადგენდა – იმ ქვეყნის დროშას, რომელსაც ზღვაზე გასასვლელი საერთოდ არ გააჩნდა (Sic). მოგვიანებით, ამ სამხედრო-პოლიტიკურ სიმბოლიკებთან დაკავშირებული კურიოზ-

ული დაპირისპირების, სახალისო განწყობებისა და მთლიანად ამ სამხედრო ექსპედიციის ექსტრავაგანტურობის შესახებ, გენერალი დანსთერვილი, თავის მემუარში, „The Adventures of Dunsterforce" („დანსთერვილის ძალების თავგადასავლები"), დაუფარავი სარკაზმით წერდა: „კასპიის ზღვაზე, იმ ერთადერთ ზღვაზე, სადაც ბრიტანული გემები ჯერ კიდევ არ დაცურავდნენ, და გემზე, რომელსაც ჩვენი ყოფილი მტრის, სამხრეთაფრიკელი პრეზიდენტის სახელი ერქვა, თავი ბრიტანელ ადმირალად და იმ გენერლად წარმომედგინა, რომელიც სპარსეთის პორტიდან არასაზღვაო ქვეყნის – სერბეთის დროშის ქვეშ მცურავი გემებით იმ რევოლუციური რუსული ქალაქისაკენ გადიოდა, სადაც ერთი მუჭა სომხები თურქებისაგან უნდა მეხსნა"... [23, 215].

გენერალ-მაიორ დანსთერვილის საექსპედიციო კორპუსის პირველი ქვედანაყოფები ბრიტანეთის დაზვერვის ოფიცრის, პოლკოვნიკ კლოდ სტოქსის (Claude Bayfield Stokes) მეთაურობით, ბაქოში აგვისტოს დასაწყისში გადმოსხდნენ. 1918 წლის 17 აგვისტოს კი თვით გენერალი დანსთერვილი შემოდის ბაქოში ბრიტანელთა საოკუპაციო ჯარების ძირითად კონტინგენტთან ერთად. ესერები და დაშნაკები კი, ერთგულებისა და თავდადების ნიშნად, პატიმრობაში აყვანილ ბაქოს 26 კომისარს ბრიტანელებს აბარებენ... მაგრამ სულ მალე დაშნაკთა დიდ იმედებს უფრო დიდი იმედების გაცრუება მოჰყვა: დაშნაკების დიდი მოლოდინის მიუხედავად, გენერალ დანსთერვილის საექსპედიციო ჯარების კონტინგენტი სულ რაღაც 1200 კაცისა და ორი ჯავშანმანქანისაგან შედგებოდა, ეს არის და ეს. თავად გენერალი დანსთერვილი კი აღნიშნავდა, რომ „პოზიციებზე მყოფი ბრიტანელი ჯარისკაცების რეალური რაოდენობა არასდროს არ აღემატებოდა 900 კაცს" [23, 230]. არადა, ბაქოში შემოსვლისთანავე გენერალი დანსთერვილი კატეგორიულად აფრთხილებდა სომეხთა ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლებს, რომ ქალაქის დაცვას მხოლოდ ინგლისელები ვერ უზრუნველყოფდნენ – „როგორც თქვენთვისაა ცნობილი ბრიტანელები იძულებულნი არიან თავიანთი დიდი არმიები სხვადასხვა ფრონტებზე ჰყავდეთ

გაშლილი, რკინიგზის გარეშე კი ბაღდადიდან ბაქომდე მანძილი მეტად აძნელებს ჩვენი ჯარების შენახვას“ [24].

ბაქოს „გმირული დაცვის ეპოპეაში“ მთავარი ის იყო, რომ „ჩამოსვლიდან სულ მოკლე ხანში, დანსთერვილი დარწმუნდა, რომ რეალურად ქალაქის დაცვა შეუძლებელი იყო. სომეხი და რუსი ჯარისკაცები აბსოლუტურად დემორალიზებულნი იყვნენ, მათ რიგებში კი რევოლუციური იდეოლოგიის ქაოსი და ანარქია გაბატონებულიყო. იმართებოდა გაუთავებელი მიტინგები, „ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურა“ ინტრიგებით იყო დაკავებული, მისი ესერულ-დაშნაკური ე. წ. საბრძოლო რაზმები დემორალიზებულნი და ბრძოლისუუნარონი იყვნენ. გენერალ დანსთერვილის საექსპედიციო კონტინგენტის ოფიცრის, მაიორ მარტინ ჰენრი დონოჰიუს (Martin Henry Donohoe) მოგონებიდან: „ჩვენ გაკვირვებულნი ვიყავით ბაქოს დამცველთა უცნაური სამხედრო ეთიკით, რომლებიც ხშირად ფრონტის მთელ უბნებს ტოვებდნენ და გაუთავებელ პოლიტიკურ მიტინგებში მონაწილეობდნენ, ან თავიანთ მეგობარ გოგონებთან ერთად ქალაქში ჩაის სმით იყვნენ დაკავებულნი“ [24, 141]. ბაქოს თავდაცვის საბრძოლო პოზიციებზე არსებულ მდგომარეობას თავად გენერალ-მაიორი დანსთერვილი ასე აღწერს:

„ერთ დღეს პოლკოვნიკ არუთიუნოვთან (სომეხი) ერთად პოზიციების შემოვლა დავიწყე, რაც მიზნად ისახავდა ჯარების მდგომარეობის გაუმჯობესებას. მეტი დრო რომ გვქონოდა, ჩვენ ბოლოს და ბოლოს შევძლებდით მათ კარგ კონდიციამდე მიყვანას. მაგრამ ამის საწინააღმდეგოდ, ხდებოდა როგორც საარტილერიო ჭურვების, ასევე ცეცხლსასროლი იარაღის ვაზნების უმიზნოდ ხარჯვა, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა სახის საბრძოლო მასალის ნაკლებობას განვიცდიდით. ეკონომიურად ხარჯვის მაგივრად მათ უმიზნოდ გამოყენებას ჰქონდა ადგილი.

მე მივუთითე სომეხ პოლკოვნიკს, რომელიც მარჯვენა სექტორს მეთაურობდა, რომ მისი არტილერია უმიზნოდ ახდენდა გასროლებს. ამაზე მან შემდეგი პასუხი გამცა – „დიახ, ისინი არაფერს

ესვრიან, მაგრამ იმ ჯარისკაცებს, რომლებიც სანგრებში სხედან, სიამოვნებთ საკუთარი არტილერიის სროლის ხმის გაგონება. ასე რომ არ იყოს, ისინი სანგრებიდან ამოვლენ და პოზიციებსაც მიატოვებენ“ [23, 257]. ბაქოს დამცველთა წითელის არმიის პირადი შემადგენლობის რაოდენობა დაახლოებით 10 ათასი იყო. ისინი მართლა რომ ჯარისკაცები ყოფილიყვნენ და ჰქონოდათ საბრძოლო გამოცდილება, ასეთ შემთხვევაში ბიჩერახოვის მოქმედებები წარმატებული იქნებოდა. მაგრამ როგორც ხდება ხოლმე, ამ შემთხვევაშიც რევოლუციური ჯარები მხოლოდ ქაღალდზე არსებობდნენ და ბრძოლის ველზე, სადაც თითოეული კაცი სათვალავშია მისაღები, მათ არაფერი ესაქმებოდათ. ისინი მხოლოდ და მხოლოდ საკუთარი თავის გადარჩენაზე ფიქრობდნენ, – აღნიშნავდა გენერალი დანსთერვილი [23, 167].

1918 წლის 14 სექტემბერს გენერალმა დანსთერვილმა შემდეგი სიტყვებით მიმართა ცენტროკასპიისპირეთის ბელადებს: „ძალიან მოკლედ მოგახსენებთ, რაც უნდა გითხრათ. ბატონებო, არ არსებობს ძალა, რომელიც ბაქოს იხსნის თურქებისგან. წინააღმდეგობის გაწევა ზედმეტი სისხლისღვრისა და გაუმართლებელი მსხვერპლის გაღების გადადებას ნიშნავს მხოლოდ. მოცემულ მომენტამდე ჩემი ჯარისკაცები გააფთრებულ ბრძოლაში არიან ჩართულნი, მაგრამ მათი გმირული ბრძოლის მიუხედავად, თურქები ადგილობრივი ქვედანაყოფების სუსტი წინააღმდეგობის გამო თანდათან იკავებენ ჩვენს პოზიციებს. მე ვერ დავუშვებ ჩემი ჯარისკაცების უაზროდ დაღუპვას. ჩვენ აქ იმისთვის ჩამოვედით, რომ დაგხმარებოდით თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში და არა იმისთვის, რომ თქვენს მაგივრად ყველაფერი ჩვენ გვეკეთებინა, თქვენ კი მხოლოდ მაყურებლის როლით დაკმაყოფილებულიყავით... მე გავეცი ბრძანება ჩემს ჯარებს, რომ დატოვონ საბრძოლო პოზიციები. ამაღამ ჩვენ დავტოვებთ ქალაქს...“ [23, 179-180].

15 სექტემბერს ბაქოდან პეტროვსკში გაემგზავრა 26 ათასი კაცი. ენზელიში – 9500 (მათგან 8 ათასი ლტოლვილი), კრასნოვოდსკში – 4500 კაცი (მათგან 4 ათასი ლტოლვილი). სულ 40000 ათასი

კაცი, აქედან 10 ათასი ჯარისკაცი“ [24, 11-12]. იმავე დღეს „კავკასიის ისლამური არმიის“ ქვედანაყოფები ბაქოში შევიდნენ. 16 სექტემბერს სამხედრო აღლუმი ჩატარდა და ბაქო აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დედაქალაქად გამოცხადდა. მეორე დღეს, 17 სექტემბერს, განჯიდან ბაქოში გადავიდა აზერბაიჯანის მთავრობა.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიას 1918 წლის განმავლობაში ბაქოში მიმდინარე სამხედრო-პოლიტიკური პროცესების შეფასებაში საკუთარი ვერსია გააჩნდა. ბაქოს კომუნისა და ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურის დრამატული ისტორია შეგნებულად იყო მითოლოგიზირებული და დამახინჯებული ოფიციალური პროპაგანდის შედეგად. სომხურ-რუსული დაშნაკურ-ბოლშევიკური კოალიციის სამხედრო ძალების, ანუ, ე. წ. „კავკასიის წითელი არმიის“ მარცხის მიზეზებს აკადემიკოსი მნაცაკანიანი ასე აღწერს: „ბიჩერახოვმა გააშიშვლა ფრონტი, ღალატი ჩაიდინა და მტრის რიგებში გადავიდა. კავკასიის წითელი არმიის ზურგში მოქმედებდნენ თურქი და ინგლისელი აგენტები. ესერებმა, მუსავატელებმა, მენშევიკებმა და დაშნაკთა თავკაცებმა თავიანთი მოქმედებებით დეზორგანიზაცია გაუკეთეს ბაქოს დაცვას. კონტრდაზვერვის ახლადდანიშნული უფროსი ჯიგატოვი კი მოღალატე აღმოჩნდა. ბატალიონის მეთაური ტერ-ავაქიმოვი თვითნებურად მოქმედებდა“ [25, 20-21]. ბაქოს ბოლშევიკური კომუნის ერთ-ერთი ლიდერი და კომისარი, ალიოშა ჯაფარიძე კი ფრონტზე განცდილი წარუმატებლობების მიზეზად ზურგის საკითხების მოუგვარებლობას თვლიდა, თუმცა, აქვე საგანგებოდ უსვამდა ხაზს ბაქოს წითელი არმიის პირადი შემადგენლობის მაღალ საბრძოლო სულისკვეთებას [26, 269-270].

ამიერკავკასიის პროლეტარული მოძრაობის მექაში შექმნილი რუსული ცარისტული, რუსულ-სომხური ბოლშევიკურ-დაშნაკური და ესერულ-დაშნაკური ბაბილონის გოდოლი დაინგრა. ბაქოს „ბოლშევიკურმა კომუნამ“ და „ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურამ“, ამ ავანტიურისტულმა და მახინჯმა ფსევდოსახელმწიფოებ-

რივმა პოლიტიკურმა წარმონაქმნებმა შეკონიწებიდან სულ მალე თავისი არსებობა დაასრულეს. რუსული იდეოლოგიის ინტერვენციულმა პროექტებმა ამიერკავკასიაში ფეხი ვერ მოიკიდა. ბაქო გათავისუფლდა და იგი აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დედაქალაქი გახდა, სადაც განჯიდან გადმოსული კანონიერი ხელისუფლება დაფუძნდა. „კავკასიის ისლამის არმიის" მიერ თურანული იდეის ფრთაშესხმისათვის გადადგმული პირველი ნაბიჯი კი წარმატებული გამოდგა.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. არჩილ ჩაჩხიანი, არშემდგარი სამხედრო პროექტი – „ამიერკავკასიის მოხალისეთა ინტერნაციონალური არმია", „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები", ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 1 (24) 2020.
2. არჩილ ჩაჩხიანი. რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები და საბრძოლო მოქმედებები აფხაზეთის რეგიონსა და შავიზღვისპირეთში (1918-1920 წლები), საქართველოს შეიარაღებული ძალების გენერალური შტაბის ტოპოგრაფიული სამმართველო, თბილისი, 2014.
3. Olga M. Morozova, Mugan Region in 1918-1919 // Russkaya Starina. 2014.
4. Эдуард Оганесян. Век Борьбы. Очерк 100-летней истории дашнакской партии и национально-освободительной борьбы армянского народа, Редактор канд. философских наук М. Арзуманов, Том первый, Институт армянских проблем. Мюнхен-Москва. 1991, https:// vtoraya-literatura.com/pdf/oganesyan_vek_borby_tom1_1991__ocr.pdf
5. Бахтияр Наджафов, Лицо врага, История армянского национализма в Закавказье в конце XIX-начале XX в., Часть вторая, Баку, 1994.

6. Алексей Безугольный, Бакинская коммуна и ее армия: социалистические цели – националистические средства, 2006, https://cyberleninka.ru/article/n/ bakinskaya-kommuna-i-ee-armiya-sotsialisticheskie-tseli-natsionalisticheskie-sredstva/viewer
7. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი VI, საქართველო 1900-1921 წლებში. (რედ: აკ. სურგულაძე, ნ. მარგიანი, ა. ბენდიანიშვილი, ა. კიკვიძე და სხვ.), თბილისი, 1972.
8. Артем Кречетников, Бакинская резня: трагедия, откликающаяся поныне. https://www.bbc.com/ russian/ international/2015/03 /150331_baku_azeris_massacre_history. Шаумян, Степан, Письма, 1896-1918 / [Подгот. к печати и авт. предисл. Х. А. Барсегян], Ереван, 1959.
9. Газ. „Бакинский рабочий", № 211, 1922, http://lraber.asj-oa.am/1210/1/3.pdf
10. А. Н. Мнацаканян, К истории Кавказской красной армии (1918 г.). http://lraber.asj-oa.am/ 1210/1/3.pdf
11. ЦГА СА, ф. 1, оп. 2, д. 8 http://lraber.asj-oa.am/1210/1/3.pdf
12. Партархив ЦККП Армении, ф. 49, д. 52, л. 26. Партархив ЦККП Азербайджана, док. № 269, фотокопия; также кн. болгарского профессора Г. Коцарова, „Армения и армянский вопрос", София, 1927; А. Б. Кадышев „Интервенция и гражданская война в Закавказье", военииздат СССР, Москва, 1960, http://lraber.asj-oa.am/1210/1/3.pdf
13. Эдуард Оганесян, Век Борьбы. Очерк 100-летней истории дашнакской партии и национально-освободительной борьбы армянского народа. Том первый. Институт армянских проблем. Мюнхен-Москва, 1991, https://vtoraya-literatura.com/pdf/oganesyan_vek_borby_tom1_1991__ocr.pdf
14. Газ. «Бакинский рабочий», № 78 от 30 апреля 1918. http://lraber.asj-oa.am/1210/1/3.pdf
15. А. Б. Кадишев, Интервенция и гражданская война в Закавказье Архивная копия от 26 января 2021 на Wayback Machine, Москва, 1960.
16. გაზეთი „ერთობა", 1918 წლის 30 მაისი, №110.

17. И. Шахдин, Дашнакцютюн на службе русской белогвардейщины и английсского командования на Закавказье, 1931. Архив русской революции, Том IX.
18. Г. П. Хомизури, Социальные потрясения в судьбах народов (на примере Армении), Москва, Интелект 1997, Стенограмма Чрезвычайного заседания Бакинского Совета Рабочих, Красноармейских, Матросских и Крестьянских Депутатов совместно с районными Советами, судовыми комитетами и Военно-Революционным Комитетом Кавказской Красной Армии от 25-26 июля 1918 г. – В книге С. Г. Шаумян, Статьи и речи 1917-1918 гг. Баку, 1929.
19. Д. Л. Голинков, Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925 гг.), Москва 1975.
20. Henry Barby. Les exstravagances bolcheviques et l'epoppee Armenienne, Paris, 1921.
21. Firuz Kazemzadeh, D. Ph. The struggle for Transcucasia (1917-1921), Philosophical Library, New York, 1951.
22. Major-General L. C. Dunsterville. C. B., C. S. I. The Adventures of Dunsterforce, London. Edward Arnold, 1920.
23. Газ. „Искра", №12. Баку, 1918.
24. Г. Аветисян, Армянское войнство, Журнал „Армянский вестник", 1999г, №1-2.
25. А. Н. Мнацаканян, К истории Кавказской красной армии (1918 г.). http://lraber.asj-oa.am/ 1210/1/3.pdf
26. „Бюллетень Диктатуры Центрокаспия", №2 от 3 августа 1918 г., то же, П. Джапаридзе, Избр. статьи, речи и письма, Москва, 1958, http://lraber.asj-oa.am/1210/1/3.pdf

Archil Chachkhiani
Colonel, Rtd. Ph.D., Professor, David Agmashenebeli Georgian National Defense Academy

Intervention projects of Russian ideology in the Transcaucasia – the Baku Bolshevik Commune and the Central Caspian Dictatorship

Summary

The article discusses the more dramatic military-political processes that developed in the Transcaucasian region at the end of the 10s of the last century, which significantly determined the formation of the common political landscape of Transcaucasia in the post-WW I period. It is an attempt to carry out Russian Bolshevik and post-Tsarist policy in Transcaucasia and in particular in Baku and the Caspian.

This policy was nothing more than a bloody and prolonged process of new Russian ideological expansion and proletarian neocolonialism in the territories of the former empire by armed means since the beginning of 1918. The first result of this process was so called Mughan Socialist Republic, a short-lived pro-Bolshevik socialist-type republic, was created in the southern part of modern Azerbaijan, with the capital at Lankaran. Later, similar processes developed in Baku and the Caspian.

One of the more interesting and seemingly strange aspects of this process was that the idea of national self-determination of the Caucasian peoples in general and the Azerbaijanis in particular was opposed not only by the Russian Bolsheviks and other revolutionary radical ideological currents, but also by the Armenian nationalist-type party, the Dashnaktsutyun. The Bolshevik-Dashnakian interdependence was reflected in the establishment of close contacts between these two ideologies and the formation of a military-political alliance between them.

These secret contacts between the Bolsheviks and the Dashnaks are one

of the interesting historical phenomena that has always been a top secret and taboo subject in Soviet and then Russian and Armenian historiography. It seems incredible, but the fact is that there was such an unnatural military-political alliance between the Bolsheviks and the Dashnaks. The Bolsheviks had always portrayed the Dashnaks as the opposing force, as blood-thirsty thugs and ideological enemies. But the true face and historical reality of this well-camouflaged blood alliance was very different.

The article presents the true face of this alliance, which made the two well-known pseudo-ideological and pseudo-state conglomerates in Soviet historiography – so-called „Baku Commune" and the „CentroCaspian Dictatorship" were established. However, His Majesty, history has judged otherwise. The „Baku Bolshevik Commune" and the „Central Caspian Dictatorship", these adventurous and ugly pseudo-state political creations, ended their existence shortly after they came into being. The interventionist projects of Russian ideology in Transcaucasia, however, failed to gain a foothold.

This issue remains relevant today, as the expanding Russian Empire is still trying to gain a foothold in Transcaucasia in similar ways. However, the dialectical logic of events suggests that the same outcomes will occur today as they did a century ago.